

BEVEZETÉS JOHN LOCKE A KERESZTÉNYSÉG ÉSZSZERŰSÉGE AZ ÍRÁSOK SZERINT C. MŰVE 4–6. FEJEZETEIHEZ

BEREI BOGLÁRKA

Jelen tanulmány John Locke (1637–1704), a korai felvilágosodás kiemelkedő filozófusa legfontosabb biblikus teológiai művéből, a *The Reasonableness of Christianity as Delivered in the Scriptures* (1695) című munkájából a 4–6. fejezetről készült magyar fordítást vezeti be (lásd a *Forrás* rovatban). A *Reasonableness of Christianity* történeti háttérét és a Locke életművében, valamint a korszak kulturális kontextusában való elhelyezkedését a korábban már megjelent (*Vallástudományi Szemle* 2022/1.) első három fejezet előszava ismerteti, így ezekre a kérdésekre itt csak röviden reflektálunk.¹

A XVII. század végi Angliában John Locke paradigmátikusán szembesült korának intellektuális kihívásaival, így empirista filozófként azért küzdött, hogy felszabadítsa az emberi értelmet az örökölt deduktív gondolkodási rendszerek önkényes tekintélyétől. Ezzel párhuzamosan szembesült a vallási türelmetlenség kérdésével is, ezért a vallási és erkölcsi állítások szilárd alapját kereste a kialakulóban lévő modern világban.² A vallási türelmetlenség eklatáns példája volt a korszakban a nantes-i ediktum visszavonása (*la révocation de l'édit de Nantes*, 1598) XIV. Lajos (*seddit* 1643–1715) részéről 1685-ben, aki ezáltal megszüntette az 1598-ban IV. Henrik (*seddit* 1589–1610) által kihirdetett, a francia kálvinisták számára viszonylagos vallásgyakorlási szabadságot biztosító rendelkezést. Locke ezzel szemben egész gondolkodói életpályája során következetesen arra törekedett, hogy ész és hit potenciálisan ellentétes követelményeit összebékítse.³ Tanulmányai színhelyén, Oxfordban toleráns és támogató közegre talált, ahol a puritanizmusról áttért a neki jobban megfelelő latitudinárius anglikanizmusra; ebben az időszakban Descartes racionalista rendszerének nagy részétől (pl. innatizmus) is elhatárolódott.⁴ Locke új, empirista ismeretelmélete szükségessé tette az ész (*reason*) és a kinyilatkoztatás (*revelation*)

Berei Boglárka Károli Gáspár Református Egyetem BTK volt vallástudomány szakirányú hallgatója

¹ Vassányi: Rövid bevezetés.

² Pearson: *The Religion of John Locke*, 133.

³ Uo.

⁴ Uo., 134.

mint az igazság egyaránt legitim forrásai közötti kölcsönviszony újraértékelését,⁵ és a keresztény hiten belül a történeti kinyilatkoztatás szerepének újragondolását.⁶ Bár elkötelezett volt a vallás racionális megalapozása és kontrollja mellett, Locke nem érte be azzal, hogy a vallást kizárólag az értelem területére korlátozza, hanem elismerte, hogy a kinyilatkoztatás is igazságot közvetít, és hitelessége végső soron annak megítélésétől függ, hogy Istentől származik-e.⁷

A kereszténység észszerűsége az Írások szerint az ész és a kinyilatkoztatás közötti kapcsolat megvilágításának befejezetlen feladatát veszi elő, mellyel Locke az *Értekezésben* kezdett foglalkozni,⁸ és amely kiterjed a kinyilatkoztatás tartalmának és hitelesítésének későbbi magyarázatára.⁹ Locke itteni fő teológiai tézisei közé tartozik, hogy az ember elérheti az üdvösséget, ha megvall egyetlen hitcikkelyt, mely szerint „Jézus a Felkent” (*Jesus is the Messiah*). Locke ezt a Szentírás, különösen az evangéliumok és az apostoli levelek szoros olvasata alapján állítja. A kinyilatkoztatás és a megváltás továbbá Isten szempontjából nézve észszerű aktus volt – érvel –, amint ezt a Szentírás tanulmányozásával és kellő ismeretével mindenki beláthatja.

Ez az észszerűség azonban a szövegben található értelmezés szerint végső soron azt jelenti, hogy Isten a végtelen kegyelme, *His infinite mercy* folytán dönt úgy, hogy nem rója ki az emberiségre az igazságosság szigorú fogalmából következő büntetést, hanem elküldi a Megváltót. A *Reasonableness of Christianity* ezért inkább egy ész-szerű, racionális – *habilis ad rationem, reason-able*, az ésszel összeegyeztethető, annak ellent nem mondó, de adott esetben azt meghaladó –, mintsem egy racionális, az észből kifejezetten levezethető keresztény vallásfelfogást fejt ki; a mű címe talán éppen ezért nem *The Rationality of Christianity*.¹⁰

A fordításban közölt szövegrész – a 4–6. fejezetek – kontextusba helyezéséhez a következőkben röviden összefoglaljuk az első három fejezet tartalmát: miután Ádám kibukott a paradicsomi tökéletes engedelmesség állapotából, azzal együtt elvesztette a Paradicsomot és a hozzá tartozó boldogságot és halhatatlanságot, ezzel „örökkévaló végtelen büntetést” (*Eternal Infinite Punishment*) hozva az emberiség számára.¹¹ „De <Krisztus> nem ítél el senkit azért, amit ki-ki ősatyja, Ádám tett”, mivel az utolsó ítéletkor mindenkinek csak a saját cselekedeteiről kell számot adnia, hiszen „elítélő ítélet csupán a »gonoszság cselekvői«-re terjed ki, olyanokra, akik elmulasztották a törvény betöltését az irgalmasság cselekedete-

⁵ „Faith is supernatural Reason, Reason is natural Revelation” (Essay Concerning Human Understanding, 1690, IV/18).

⁶ Uo., 136.

⁷ Uo., 138.

⁸ Vassányi: *The Reasonableness of Christianity*.

⁹ Pearson: *The Religion of John Locke*, 139; Vassányi: *The Reasonableness of Christianity*.

¹⁰ Uo.

¹¹ Locke: *A kereszténység észszerűsége*, 1–3, 157.

iben.¹² Így Krisztus, a Második Ádám a Törvénynek való pontos engedelmessége árán menti meg az emberiséget az örök haláltól,¹³ mivel csak azok jogosultak az örök életre s a halhatatlanságra, akik Isten törvényével teljes összhangban élnek.¹⁴

A cselekedetek Mózes által adatott törvénye nem fogad el ugyan felmentést vagy jóvátételt, és a hit törvényének megjelenése sem írja felül, hanem inkább megerősíti azt;¹⁵ „de a hit törvénye által a hit mégis kipótolhatja a teljes engedelmességben <keletkezett> hiányt; s így a hívek éppúgy hozzájuthatnak élethez és halhatatlansághoz, mint ha igazak lennének.”¹⁶ Az Isten kegyelméből való illetén megigazuláshoz azonban a hit törvényének hiánytalan teljesítése szükséges.¹⁷

A hit törvénye ugyanaz az erkölcsi törvény, mint az ó szövetségé, csakhogy az új szövetség szerint a teljesítés hiányosságát kipótolhatja a hívő hitvallása.¹⁸ E hitvallásnak Locke koncepciója szerint egyetlen követelményt kell teljesítenie, egyetlen hitcikkelyt kell megvallania (mint fentebb megelőlegeztük): hogy Jézus az Isten fia, vagyis a Felkent. A hitcikkelyek e radikális csökkentésének célja a kereszténynek tekinthető hívek körének lehető legnagyobb fokú kitágítása, és ezáltal a vallási indíttatású erőszak érvelési alapjának megszüntetése. A vallásháborúk korában Locke mellett – más és más alapokon ugyan, de ugyanilyen határozottan – Pierre Bayle és Spinoza is keresik a vallási alapú erőszak csökkentésének, a vallási tolerancia filozófiai megalapozásának lehetőségét, hiszen szembeötlően abszurd a szeretet vallása, illetve egyáltalán a vallás nevében követni el erőszakos cselekményeket.¹⁹

Míg tehát az első három fejezet Locke teológiai projektjének okát és célkitűzéseit kívánja megmutatni, addig az alant közölt három fejezet (4–6.) teljes egészében hermeneutikai, vagyis számtalan újszövetségi idézet alapján állítja és bizonyítja, hogy a „Jesus is the Son of God” kijelentés egyenértékű azzal, hogy „Jesus is the Messiah”, ami pedig az egyetlen megvallandó hitcikkely Locke latitudinárius („szélességi”) teológiájában.

A 4. fejezet kezdi el fejtegetni Locke művének egyik főmotívumát, a názárethi Jézus személyének értelmezését. A tét nem kisebb, mint maga a megváltás kiérdeklése, amely – Locke szerint – a keresztények számára egy úton érhető el: ha hiszik, hogy „Jesus is the Messiah.” Ennek közlése az egész Örömhír végső célja: „... nyilvánvaló, hogy az evangélium azért íródott, hogy rávezesse az embereket arra, hogy higgyenek

¹² Uo., 1. fejezet, 160. Érdekes itt, hogy Locke a „halál” és a megromlás forrásának középpontjába kizárólag Ádámot helyezi, Évának ebben nem tulajdonít szerepet.

¹³ Uo., 2. fejezet, 161.

¹⁴ Uo., 2. fejezet, 162.

¹⁵ Uo., 3. fejezet, 165.

¹⁶ Uo., 3. fejezet, 166.

¹⁷ Uo., 3. fejezet, 167.

¹⁸ Dewey: Socinianism, Justification, 167.

¹⁹ Uo. 144; Vassányi: The Philosophical Foundation.

abban a kijelentésben, hogy a názárethi Jézus a Felkent; amiben ha hisznek, életet nyernek.²⁰

Locke szerint ez volt a legfontosabb tétel, amely megkülönböztette a hívőket a nem hívőktől. A számos hivatkozott újszövetségi passzus egyike Mt 16, 16-18, amely szerint Péter apostol az egyház alapjait többek között arra a tételre fektette le, hogy „Jézus a Felkent, az élő Isten Fia.”²¹ Locke szövege többször is hangsúlyozza, hogy az evangélium nagyon világosan beszél Jézus felkenti mivoltáról, így az alant közölt fejezetek nagy részét a Szentírásból vett, e tételt alátámasztó idézetek sokasága tölti meg.

Az 5. fejezetből ugyanígy az látszik kibontakozni, hogy Locke szerint a négy evangélium globális üzenete az, hogy hívőnek az tekinthető, aki elfogadja Jézus felkenti mivoltát. Egy darabig – érvel – Jézus kereszthalálának elfogadása és az abban való hit is alapkövetelmény volt ugyan, de ez később marginalizálódott. A szövegből kiemelkedik a Jézusra alkalmazott különböző jelzők sorozata: Felkent, Megmentő, Felkent Megmentő, király, Izráél királya, Isten Fia, a világ Megtartója, melyeket szerzőnk szerint az evangélisták rokon értelmű szavakként használtak, és amelyek egytől-egyig Jézus felkenti mivoltára utalnak (aminek megvallása, mint láttuk, az egyetlen követelmény a hit törvényének teljesítéséhez).

Locke szisztematikusan végigelemzi az apostolok által hirdetett ígéket, melyek Krisztusról szólnak. Először az ApCsel 2. és 3., majd számos további fejezetére mutat rá, kiemelve Péter jeruzsálemi prédikációját és a zsidókhoz szóló igehirdetését. Később rátér Fülöp és Nathanaél történetére, valamint Lukács evangéliuma 22. fejezetére is, ahol ismét az áll középpontban, hogy „Jézus az Isten fia” kijelentés egyenértékű azzal, hogy „Jézus a Felkent.” Ugyanígy jár el Locke, amikor az ApCsel 9. fejezetét, valamint János 29, 36–37-et vizsgálja:

„És Isten, ki a szíveket tudja, bizonyosságot tett mellettük, mert Szent Szellemet adott nekik, mint minékünk, és semmi különbséget nem tett közöttünk és közöttük, megtisztítván szívüket hit által”, 7–9. vers. Úgyhogy mind a zsidók, mind pedig a pogányok, kik hitték, hogy Jézus a Felkent, ez után kapták meg a bemerítés pecsétjét; miáltal elismerést nyert, hogy az Ő tulajdonai lettek, és különböznek a hitetlenektől.²²

A 6. fejezet fő témája továbbra is a hit általi megigazulás, *justification by faith*. Locke sorjában idézi a Jézus személyére vonatkozó kijelentéseket elsősorban az Apostolok cselekedeteiből, valamint János, Lukács és Máté evangéliumából, illetve a vele kapcsolatos próféciákat Ézsaiás és Dániel könyvéből. Értelmezései mindig

²⁰ 4. fejezet alant.

²¹ 4. fejezet alant.

²² 5. fejezet alant.

arra a következtetésre jutnak, hogy a „Felkent” és az „Isten Fia” kétségkívül rokon értelmű kifejezések.

A kereszténység észszerűségére érkezett közvetlen reakciók egyike John Edwards (1637–1716) anglikán lelképásztor két hosszú vitairata, a *Some Thoughts Concerning the Several Causes and Occasions of Atheism* (London, 1695) és a *Socinianism Unmask'd* (London: 1696), melyek egyebek mellett éppen azt kifogásolják, hogy Locke sehol sem nevezi Jézust az Atyával egyként Istennek, hanem csak Isten Fiának, Felkentjének, kiválasztottjának, Izráel királyának.²³ Edwards ezért szociniánusnak – Fausto Sozzini (1539–1604) követőjének – és ezzel összhangban rakóviánusnak nevezi Locke-ot. Edwards szerint továbbá Locke tagadja a kárhozottak örökké tartó kínszenvedését is, valamint azt is, hogy Krisztus halála engesztelő áldozat volt, amely elégtételt szolgáltatott Isten bűnösökkel szemben támasztott büntetési követelményeinek.²⁴ John Milner (1628–1702) angol római katolikus püspök Edwardséhoz később hasonló vádakkal támadta Locke-ot az *An account of Mr. Lock's religion*-ben (London, 1700), bár ő inkább Locke Jézus elégtételéről szóló tanát kifogásolta.²⁵

Locke teológus kortársai fennakadtak azon is, hogy egy Jézus küldetéséről szóló teológiai-szentírásstudományi műben nem kerül tárgyalásra a trinitológia. Szerzőnk kétségtelenül jelentőségteljes módon hallgat a Szentháromság-tanról; írásaiban sehol sem vallja, hogy magáévá tenné, bár ugyanakkor sehol sem támadja kifejezetten.²⁶ A Szent Szellemet elvéve említi, de nem tulajdonít neki teljes értékű isteni státuszt, pneumatológiája kidolgozatlan. A szigorú kálvinisták szerint azonban kulcsfontosságú a Szent Szellem hívőben való lakozása a kegyelem általi megszentelődéshez. Ehelyett Locke a Szent Szellemet „segítség”-ként írja le, melyet a hívő a jó cselekedetek elvégzéséhez kap.²⁷ Szerzőnket tehát teológiailag szinte kizárólag Jézus személye, küldetése és az Atya érdekli.

Tény, hogy Locke a *Reasonableness*-ben kizárólag a Szentírásra hagyatkozik, más hivatkozási alapra nem támaszkodik, és saját, sőt sajátos kereszténység-konceptiót dolgoz ki. Műve rövid bevezetésében le is írja, hogy elfogulatlanul és közvetlenül magából a forrásból akarja igazolni a megváltás észszerűségét, a különböző felekezeti teológiák befolyása nélkül.²⁸ Ezért szentírásstudományi kézikönyvekhez tudatosan nem folyamodik, hanem egyedül, önmaga kíván szembesülni – tulajdonképpen a karteziánus igazságkritériumot érvényesítve, és a felvilágosodás kanti definícióját megelőlegezve – a szent szöveggel, melyet így csak a saját értelmére támaszkodva akar értelmezni.

²³ Dewey: *Socinianism, Justification*, 168.

²⁴ Uo., 175.

²⁵ Uo., 176.

²⁶ McLachlan: *Socinianism in Seventeenth-century England*, 327.

²⁷ Dewey: *Socinianism, Justification*, 168.

²⁸ Locke: *A kereszténység észszerűsége*, Előszó, 156.

Fordításunk egy munkacsoport munkájának eredménye a KRE BTK-n. Az alapul vett angol szöveg John C. Higgins-Biddle kritikái kiadása: John Locke: *The Reasonableness of Christianity, As delivered in the Scriptures* (Oxford: Clarendon Press, 1999), amely a mű első kiadásának Locke maga által manuálisan megjegyzetelt példányát veszi alapul. E szöveg sajátossága, hogy Locke egy második kiadásra gondolva ide bevezette Pierre Coste francia fordításának (lásd alant) fejezetbeosztását, amit ezek szerint nyilván helyesnek tartott.

A fordítás a lehető legmesszebbmenőkig betűhív, követi az eredeti szöveg mondatárait. A szentírási idézeteket a korban Locke-hoz közel álló *Vizsolyi Bibliából* veszi, illetve ahol az nem elég pontosan követi az eredetit, ott a revideált Károli-fordítás (1908) szövegéhez fordul. A *Holy Spirit / Holy Ghost* neveket az etimológiának megfelelően következetesen „Szent Szellem”-nek fordítjuk; a *Messiah* terminust magyarul mindenütt a „Felkent” adja vissza; a *baptism* terminus fordítása – szintén etimológiailag – „bemerítés”, és ennek megfelelően *St. John the Baptist* is úgy szerepel szövegünkben, mint „Bemerítő János.”

Locke Bibliája általában a *King James Version* (1611), de helyenként kétségtelenül William Tyndale (cca 1490–1536) igen korai verzióját (1526) használja, másutt pedig egyértelműen a saját fordítását, és mindezeket mindig alkalmazza saját érvelésének kontextusához és nyelvtanához, tehát idézetei csak ritkán szó szerinti. A *Reasonableness* angol szövegének értelmezéséhez Dr Samuel Johnson (1709–1784) szótárát használtuk (*A Dictionary of the English Language*, London: 1755),²⁹ de szükség esetén Pierre Coste (1668–1747) kortárs, szövegű francia fordítását is bevontuk az értelmezésbe (*Le Christianisme raisonnable*, Amsterdam: cca 1699),³⁰ mivel annak első kiadását még maga Locke ellenőrizte és hagyta jóvá a megjelenése előtt.³¹

²⁹ Teljes címén: *A Dictionary of the English Language: in which the words are deduced from their originals, and illustrated in their different significations by examples from the best writers. To which are prefixed, a history of the English language, and an English grammar.* 2 vols. London: Printed by W. Strahan, MDCCLV.

³⁰ Teljes címén *Le Christianisme raisonnable, Tel qu'il nous est représenté dans l'Écriture Sainte.* Traduit De L'Anglois De M. Locke. (Ez az első kiadás számunkra egyelőre megtalálhatatlannak bizonyult.)

³¹ Christine Baycroft így méltatja Coste Locke-fordítói munkásságát: „...ce qui caractérise surtout cette traduction, et en fait un texte remarquable, c'est qu'elle est issue (au moins en partie) d'une collaboration entre l'auteur et son traducteur. Elle a en effet été discutée, revue et annotée par Locke qui, à l'époque, employait Coste comme secrétaire, et qui lui avait même trouvé une place de précepteur chez les Masham, une famille chez qui il était lui-même hébergé depuis 1691. Au regard des normes en vigueur aux XVIIe et XVIIIe siècles, la traduction de Coste, revue et corrigée par son auteur, est incontestablement une traduction rigoureuse. [...] De plus, cette première traduction fut publiée à un moment charnière de l'histoire de la philosophie et de la traduction en Europe, lorsque le français commençait à concurrencer le latin comme lingua franca littéraire et philosophique. Le texte de l'*Essai sur l'entendement humain* fut ainsi transmis partout en Europe dans cette traduction de Coste. C'est cette traduction qu'avait lue

A különböző Biblia-szövegeket a KRE kiváló honlapjáról (ebo.kre.hu) vettük, melyet a Dr. Fabiny Tibor által vezetett kutatócsoport tervezett meg, és Király Levente Zoltán hozott létre. – E helyen szeretnénk még külön köszönetet nyilvánítani Dr. Erdei Ildikónak, aki teológiai szempontból ellenőrizte a fordítást.

BIBLIOGRÁFIA

- Ashcraft, R. (ed.): John Locke. Critical Assessments, vols. I–IV. London and New York: Routledge, 1991. (Critical Assessments of Leading Political Philosophers)
- Christine Baycroft: Locked in translation? Une étude de la traduction française de 1700 de *An Essay concerning Human Understanding* de Locke par Pierre Coste = *Études de Lettres* 318 (2022), 85–104 = journals.openedition.org/edl/3918.
- Dewey, D. W., Jr.: Socinianism, Justification by Faith, and the Sources of John Locke’s The Reasonableness of Christianity = Ashcraft, ed.: John Locke, vol. II, 164–182.
- Higgins-Biddle, John C. (ed.): John Locke: The Reasonableness of Christianity, As delivered in the Scriptures. Oxford: Clarendon Press, 1999.
- Johnson, Samuel: A Dictionary of the English Language: in which the words are deduced from their originals, and illustrated in their different significations by examples from the best writers. To which are prefixed, a history of the English language, and an English grammar. 2 vols. London: Printed by W. Strahan, 1755.
- Locke, John: A kereszténység észszerűsége az írárok szerint, 1–3. Ford. Bach András – Csizmarik Viktória – Kotán Melitta – Puchinger Noémi – Suszta Laura – Szmulai Nóra – Szűcs Bernadett – Takács Klaudia – Vassányi Miklós = *Vallástudományi Szemle* 2022/1, 156–172.
- John Locke Resources: openpublishing.psu.edu/locke. [Nagyon részletes bibliográfiával.]
- McLachlan, H. John: Socinianism in Seventeenth-century England. Oxford University Press, 1951.
- Pearson, Samuel C., Jr.: The Religion of John Locke and the Character of his Thought = Ashcraft, R., ed.: John Locke. Critical Assessments, vols. I–IV. London and New York: Routledge, 1991. (Critical Assessments of Leading Political Philosophers)
- Vassányi Miklós: The Reasonableness of Christianity as an Antidote against Atheism, Deism and Secularism. A Philosophical Study Concerning Locke’s Concept of ‘Reason’ and ‘Reasonableness’ as Applied in Theology = P. Losonczy – G. Xeravits, eds.: *Reflecting Diversity: Historical and Thematic Perspectives in the Jewish and Christian Tradition*. Münster – Wien – London: LIT Verlag, 2007, 101–127. (Schnittpunkte–Intersections, Bd. 1).
- Vassányi Miklós: The Philosophical Foundation of Religious Toleration in Spinoza (*TTP*), Bayle (*Commentaire philosophique*) and Locke (*Epistola de tolerantia*) = G. Frank (ed.): *Fragmenta Melanchthoniana* Bd. 4, (Heidelberg–Ubstadt-Weiher–Basel: Verlag Regionalkultur, 2009), 85–96.
- Vassányi Miklós: Rövid bevezetés John Locke: A kereszténység észszerűsége az Írárok szerint c. művének fordítása elé = *Vallástudományi Szemle* 2022/1, 150–155.
- Vizsolyi Biblia = Szent Biblia az az: Istennek Ő es Wj Testamentvmanac prophétác es Apostoloc által meg iratott szent könyuei. Visolban: Mantskovit Balint, MDXC.

Leibniz lorsqu’il formula sa réponse rationaliste à l’empirisme lockéen dans ses *Nouveaux Essais sur l’entendement humain*. Et c’est également cette version du texte que lurent les philosophes français des Lumières.” (Baycroft: Locked in translation? 85–86.)